

A könyvtár szerepe a harmadik évezredben*

Multimédia, információs szupersztráda, Internet, elektronikus publikáció, digitális és virtuális könyvtárak: csupa kihívás a könyvtárak számára. Az elektronikus média és a nagy teljesítményű telekommunikációs hálózatok képezik a harmadik évezred „információs társadalmának” alapját. A könyvtárak lényeges változások előtt állnak.

Az új információs technológia fényében nagy kérdés a könyvtárak jövője. Lesz-e könyvtár, s ha lesz, milyen lesz? Ez a könyvtáros hozzáértésén és az általa nyújtott szolgáltatásokon múlik. A jövő könyvtárának éberem kell figyelnie a társadalomban zajló fejleményekre, és azoknak megfelelően kell cselekednie. Az új információs és kommunikációs technikák elterjedése átformálja majd az információs igényeket is, mint ahogy azt a könyvnyomtatás is tette. A könyv már nem a tudásközvetítés elsődleges eszköze többé, hiszen napjainkban az aktuális információk zöme adatbankokban vagy CD-ROM-okon található. A hozzáférés technikájának ismerete, a saját személyi számítógép és az információs „tengerből” a szükséges információk „kihalászásának” képessége lesz a társadalmi siker vagy kudarc próbaköve.

„A televíziózás mámorától elbódult és passzív fogyasztásra kárhóztatott társadalomnak újra meg kell tanulnia az információhordozók aktív használatát. A jövőben lesz majd «információban gazdag», aki tudatosan él a kínáló új lehetőségekkel, és lesz «információban szegény», aki erre nem képes” [1]. A könyvtári szakirodalom tisztában van azzal, hogy két osztályból álló információs társadalom létrejötte fenyeget.

A könyvtárnak szembe kell szegülnie ezzel a tendenciával. Egyrészt alkalmazkodnia kell a megváltozott információs igényekhez, másrészt pedig kínálatával és szolgáltatásaival meg kell kísérelnie felkelteni a társadalom minden rétegében az információözön iránti érdeklődést, és biztosítani kell a hozzáférést. Állományának gyarapításával, feltárással és rendelkezésre bocsátásával – beleértve a bibliográfiai tájékoztató eszközöket és egyéb kézikönyveket is – a könyvtár jelenleg ennek a feladatnak csak azt a részét teljesíti, amely a hagyományos oktatás kívánalmainak felel meg. A hagyományos képzés önmagában ma már nem elegendő ahhoz, hogy aktívan részt vegyünk a

demokratikus folyamatokban; ehhez „információs írástudók”-ra van szükség.

Az információs igényeket külső tényezők formálják, mint pl. az aktuális politikai, kulturális események vagy az új tudományos felismerések. Ezek a tényezők a mindennapokban, a szakmai életben, a munka folyamán keletkeznek és módosulnak, a politikai és társadalmi érdekektől, továbbá az információ iránti belső szükséglettől vezérelve. Az információs igényeket ma még többnyire a rendelkezésre álló információs eszközök, könyvek, folyóiratok, adatbázisok, adatbankok, valamint beszélgetések, filmek, tv- és rádióműsorok elégítik ki.

Az információt keresők és az információk között a könyvtárra a közvetítő szerepe hárul. A német könyvtáros egyesületek szövetsége, a Bundesvereinigung der deutschen Bibliotheksverbände stratégiai röpirata erős információs igényeket állapít meg: „Az információs igény a társadalom minden területén: az oktatásban és a kutatásban, a mindennapokban és a munkában olyan óriási, mint még soha, és ez az igény gyorsan nő” [2].

A hálózati kommunikációs technológia – a telefon, a telefax, a műholdas és kábeltelevíziózás, valamint a személyi számítógép – tömeges elterjedése gyökeresen megváltoztatja az információhoz való hozzáférés lehetőségét. Nélkülük már el sem tudjuk képzelni mindennapjainkat, máris megváltoztatták információs szokásainkat. Az információközvetítés iránti igények a széles körben propagált technikai lehetőségekkel párhuzamosan nőnek. Az elektronikus médiát a gyors hozzáférés és a keresőkifejezések egy keresésen belüli tetszőleges variációs lehetősége teszi rendkívül vonzóvá. Az elektronikus médiával való bánni tudás hamarosan az általános képzés szerves része lesz.

* Az MKE 28. vándorgyűlésén a társadalomtudományi-műszaki szekcióban elhangzott előadás alapján (Debrecen, 1996. augusztus 9.).

Az információs társadalomban a jólinformáltság dönt egyebek közt a szakmai érvényesülésről és képzésről az egyén életminőségéről, és a mindennapos fogyasztói szokásokról.

A passzív információellátás a média közvetítésével, a tv, a hírlapok és a rádió révén megy végbe. Itt a szerkesztés válogatja ki az információkat, amelyek a programtól függően jönnek házhoz. Mi döntjük el, akarjuk-e őket vagy sem. Az információszerezés aktívabb formájában ez a folyamat egy adatbázisokat tároló számítógép, illetve egy modemes csatlakozású PC segítségével zajlik. A különböző adatbankokhoz és az Internethez való kapcsolódás pedig a meghatározott témájú önálló kereséseket és a másokkal folytatott hálózati kommunikációt is lehetővé teszi.

A hagyományos kommunikációs eszközök, a telefon, telefax, levél mellé újabbak csatlakoznak, amelyek hatalmas adatmennyiségek gyors és többnyire olcsó cseréjét teszik lehetővé. Aki ma nem tudja, mi az a modem, aligha számíthat szakmai sikerekre. Az Internethez vagy a hasonló hálózatokhoz való kapcsolódás hamarosan általános követelménnyé válik.

Az egy adott témára vonatkozó aktuális információ gyors megszerzésének lehetősége a korábbi hosszadalmas, szakkönyvekben és lexikonokban való búvárkodást egyre kevésbé teszi vonzóvá. Más most is a világon rendelkezésünkre álló adatoknak mintegy 5%-át „csak” elektronikus formában tárolják és teszik elérhetővé, s ez az arány ma még viszonylag alacsonynak mondható. Egyes kutatási területeken azonban már arra törekednek, hogy az eredményeket kizárólag elektronikusan dokumentálják.

A médiaüzlet kínálatát túlnyomórészt a magáncégek nyújtják, amelyeknél a gazdasági érdek a meghatározó tényező. Nem az az elsődleges céljuk, hogy a köznek tértítésmentesen információkat adjanak. A múlt évben a WW-szerverek 40%-a kereskedelmi célokat szolgált az Interneten. A cégek termékeiket egyre inkább a hálózaton értékesítik. Hogy mit és hogyan találhatunk meg az Interneten, azok döntenek el, akik a szerkesztői hatalom birtokosai.

Az információközvetítés és az információs igények átalakulában vannak; nagyon nehéz megjósolni a jövőbeli információs igényeket, de az biztos, hogy „egérkattintásra” kielégíthetőeknek kell lenniük. A könyvtárak feladata és célja azonban az, hogy (függetlenül az adott médiától) mindenki számára társadalmi korlátok nélkül biztosítsák az információhoz való hozzáférést. Ez azonban csak felkészült munkatársakkal lehetséges.

Milyen képességekre van szükségük azoknak – az elsősorban információközvetítéssel foglalkozó könyvtárosoknak –, akik a még kialakulatlan számítástechnikai környezetben számtalan nyitott

kérdéssel találkozhatnak? Képeseknek kell lenniük arra, hogy az információtengerben megtalálják a keresett információt, és megállapítsák az értékét, ismerniük kell tehát az ehhez szükséges technológiát és keresési eszközöket. A meglevő információkat a könyvtárban a feltárás és a „találás” révén kezelhetővé kell tenniük.

Az új információs és kommunikációs technológiák nem tekinthetők a hagyományos tájékoztató szolgálat alternatívájának: csupán a keresési lehetőségek kiegészítéseként és fejlesztéseként kell őket felfogni. Ugyanis nem a média, hanem a szükséges információ optimális szolgáltatása a legfontosabb az információközvetítés folyamatában.

A hálózatokon elérhető információkínálat olyan gyorsan nő, hogy előtérbe kerülnek a szervezés és az elektronikus információk tartalmi feltárásának kérdései is. Ezért már a közeljövőben sürgetővé válik az információkínálatban eligazító intelligens útmutatók elkészítése. Ehhez technikailag újszerű adatbank-koncepciókra és visszakereső eljárásokra van szükség, amelyek lehetővé teszik az adattartalmak bővített dokumentálását, és az információk navigációs megközelítését.

Ezen túlmenően ki kell dolgozni az átmenetileg és tartósan tárolt adatok megkülönböztető ismérveit; ez magában foglalná a digitalizált anyagok hosszú távú megőrzését (archiválását) és szolgáltatását is. Az Egyesült Államok National Digital Library programjában 24 millió dollár jut a főiskolák és kutatóintézetek korszerű elektronikus információs rendszereinek kifejlesztésére. Az NSZK-ban is több intézmény munkálkodik hasonló projektek előkészítésén (többek között a göttingeni és a hamburgi egyetemi könyvtár, az oldenburgi tartományi könyvtár).

A jövő század könyvtárosának az lesz a feladata, hogy adott témákhoz szakirodalmat találjon, az információkeresés folyamatában segítséget nyújtson a keresés szűkítéséhez, továbbá segítkezzen a fellelt információk súlyozásában és értékelésében. Nem maradhat el az önálló keresés és értékelés megtanításának a feladata sem. Nyilvánvaló, hogy ez nem könnyű feladat, hiszen a különböző adatbázisok használata a különféle visszakereső nyelvek ismeretét is feltételezi. Az Interneten való kereséshez is ma még nélkülözhetetlen a különféle keresőeszközök ismerete.

Mindenesetre a könyvtári szakirodalomban olvasható jövőképek mind egyetértnek a különböző információhordozók és formátumok együttélésében. Az információ világa komplexebbé válik, és a könyvtáraknak az lesz a dolguk, hogy utat mutatjanak ebben a „dzsungelben”, nehogy már a legelejen kioltódjék az információs zomj. Az intelligens rendszerrel (hipertext) bíró szoftvertchnika pedig

majd abban segít, hogy a felhasználó előtt ne torzósuljanak leküzdhetetlen akadályok.

A 2000. év könyvtárának modern szolgáltatóüzemé kell válnia. Ennek érdekében feltétlenül szükség van az alábbi változásokra.

1. Minden könyvtárban elektronikus katalógus (OPAC) váltja fel a cédulakatalógusokat, mivel könnyebben kezelhető, sokkal inkább felhasználóbarát, nem is beszélve a külső adatok átvételének lehetőségéről.

2. Elmúlt az Internet-mámor: használata már a könyvtári mindennapok része. Haszna vitathatatlan, de csak akkor használják információközvetítésre, amikor indokolt, vagyis az információs eszközök egyikévé lett.

3. Az elektronikus posta (e-mail) kommunikációs eszközként bevonult a munkafolyamatokba (pl. könyvtárközi kölcsönzés, információk továbbítása), de a magánszféra megszokott tartozékává is vált.

4. A levelezőlisták (mailing lists) – bizonyos témák nyílt vitafórumaként – már ma sem számítanak kuriózumnak könyvtárainkban; gondoljunk csak az INETBIB-re vagy CDLAN-ra. A listservek mellett azonban vannak más, jobban formalizált kommunikációs formák, a hirdetőtábla (bulletin board) vagy a levelezőcsoportok (newsgroups). Ezeknek a szolgáltatásoknak a hálója is össze fogja kötni a 21. század könyvtárait, gyorsan és olcsón el fogja látni információkkal a könyvtár valamennyi munkatársát, mondjuk a munkafolyamatok bizonyos változásairól.

5. A könyvtárak is létrehozhatnak majd nagy információs bázisokat tartalmazó, közös használatú CD-ROM-gyűjteményeket, illetve képesek lesznek ilyeneket a hálózaton elérni. A végfelhasználók lehetőséget kapnak, hogy ezekhez a gyűjteményekhez személyesen is hozzáférjenek. Lehetséges lesz az otthoni kábeles elérés is, úgyhogy a könyvtáraknak egyáltalán nem vagy csak kevés ilyen munkahelyet kell biztosítani számukra.

6. Tovább fejlődik a „digitális könyvtár” is: a papírformájú mellett egyre több digitalizált médium is megjelenik a korszerű, használóihoz alkalmazkodó könyvtárakban. Ezzel kapcsolatban néhány tétel:

- ott sem tűnik majd el a nyomtatott dokumentum, ahol rendelkezésre állnak a digitális információk (2000-ben ez még valamennyi új dokumentumra érvényes);
- a közvetlen hálózati hozzáférés feleslegessé teszi a könyvtár felkeresését;
- a másutt végzett munka eredményei információhordozó-váltás nélkül beépíthetők lesznek saját munkáinkba;
- amelyik már most vezető szerepet játszik a régebbi szakirodalom digitalizálásában, az a jövőben a legjelentősebb „könyvtárak” közé fog tartozni, s szolgáltatásait bizonyára értékesíteni

is tudja majd (a szerzői jogok kérdését még tisztázni kell);

- okvetlenül prioritásokat kell megállapítani a szükséges és a megvalósítható között;
- megteremtődnek a könyvtárközi kölcsönzés és a dokumentumszolgáltatás megjavításának technikai feltételei (emlékeztetésül: a Deutsches Bibliotheksinstitut SUBITO-programja);
- a könyvtári állományok digitalizálását az Egyesült Államokban kultúr- és tudománypolitikai feladatnak tekintik.

7. A virtuális könyvtár végül is egy nagy teljesítményű, rendkívül széles felhasználói felületű adatbázis, amely szöveg- és médiaközpontú formában is működik. Itt az egész könyvtár megtalálható (pl. az állomány), de vannak benne terek, számítógépek és információs munkahelyek is. A hálózaton át belépő felhasználó képernyőjén megjelenik a könyvtár képe, amelyben aztán a különböző parancsok begépelése után mozogni és kommunikálni tud. Ezáltal egy ma még beláthatatlan fejlődés bontakozik ki a jövő évezredben. A virtuális könyvtár azonban nem pótolhatja a valódit, és a jövőben sem fogja pótolni. Elképzelhető viszont, hogy a valódi könyvtár kínálatának bővítéseként keresési lehetőséget teremt egy virtuális könyvtárban is. Ha az adatbázisokat virtuális könyvtárként alakítanak ki, a könyvtárakban jól eligazodó felhasználók zökkenőmentesen jutnának el az információkhoz.

8. A jövőben minden könyvtárban lesznek kereskedelmi online információs szolgáltatások. A csupán gyors online keresést igénylő kérdéseket a könyvtár azonnal megválaszolja, de a felhasználó maga is – az ún. laikus módban – folytathat online keresést.

9. Nem megy majd ritkaságszámba a könyvtárak kereskedelmi kínálata sem, a pólóktól a szoftverekig sok mindent meg lehet majd itt vásárolni. Emellett egyéb szolgáltatások is megjelennek, például házi feladatokhoz kínálnak segítséget, vagy egyéb tanácsadó szolgáltatásokat ajánlanak. Akinek nincs otthon hálózati csatlakozási lehetősége, a könyvtárban bonyolíthatja le elektronikus tennivalóit (pl. home-banking). Mindezért bitekkel és bájtokkal, vagyis chipkártyával fizetnének.

10. Századunk végén a takarékosági kényszer miatt előtérbe kerül a gazdaságosság kérdése. A modern üzemgazdaságtannak meg kell jelennie, és meg is jelenik a nyilvános könyvtárakban.

Az olyan fogalmak, mint

- a használókhoz való alkalmazkodás,
- a lean-production (racionalizált gazdálkodás),
- a global production (az erőforrások biztosítása, marketing, információ),
- az outsourcing,
- a profitközpontúság,

- az üzleti információs központ (business information center),
- a marketinglogisztika (public relations),
- a minőségmenedzsment,
- az információmenedzsment,
- az eredményességmenedzsment (piac-, mentális és rendszermenedzsment),
- a menedzsment forradalmasítása,
- a moving (a változás szervezése),
- a stratégiai szövetségek

nem lesznek üres szavak, mint ma, hanem meghatározóvá válnak a jövő század könyvtárszervezésében. Olyan új részlegek is megjelennek a könyvtári szervezetben, amelyek a modern médiával és az információs rendszerekkel foglalkoznak (pl. egy multimédiás előszerzeményezés).

11. Meg kell említeni a társadalmi változásokat is. A felhasználó és a könyvtáros interakciójának hiánya jelentős változásokat és előre nem látható nehézségeket, problémákat vet majd fel. (Egy másik, inkább pozitívnak mondható tendenciára Angliában figyeltek fel: egyre több nő kerül vezető beosztásba, miközben egyre több férfi végrehajtó szerepet vállal. Emiatt a maitól igencsak eltérő kép fogad majd bennünket a jövő könyvtárában.)

Ha most a jövő század közművelődési könyvtárainak fejlődését is figyelembe vesszük, néhány további változás is mutatkozik.

12. A könyvtáraknak kell megalapozniuk a tanulók és a fiatalok információhasználati oktatását, hogy azután későbbi információs szükségleteiket képesek legyenek kielégíteni.

13. Ha a német könyvtárak a modern társadalomban továbbra is garantálni kívánják az információhoz és a tanulóhoz való szabad hozzáférést, be kell vonniuk a szükséges új információhordozókat állományukba, s ezeket a nagyközönség rendelkezésére kell bocsátaniuk.

14. A könyvtárosoknak kell a hiányzó közhasznú információkat előállítani, és a digitális hálózatokba betölteniük, hogy ezáltal is fellépjenek a médiakoncentráció ellen.

A modern könyvtárnak az a feladata, hogy az információs technológia munkaeszközeit áttekinthetővé és használhatóvá tegye. Az információk óriási tömegét a könyvtárosoknak kell strukturálniuk és feldolgozniuk, hogy fogyaszthatók legyenek.

A cél az, hogy az információs rendszerek használata olyan egyszerű legyen, mint a bankautomatáé. A jövőben ne a különféle információhordozók kerüljenek előtérbe, hanem az, hogy a felhasználó a lehető leggyorsabban és legegyszerűbben juthasson hozzá a keresett információhoz.

Az új információs technológiákat nem „megoldásorientáltan”, hanem „problémaorientáltan” kell alkalmaznunk. Nem a technika és a gépek jelentik a megoldást. Nem uralkodhatnak el, hanem csu-

pán modern, korszerű eszközök az információkereső folyamatokban.

A telefon a következő években az e-mail és az egyéb elektronikus eszközök fejlődése következtében veszíteni fog jelentőségéből. Ma még sokan előnyben részesítik a mindennapos ügyintézés során, de megismerve az új közvetítőket – főleg, ha ezek multimédia-szövegrendszerekké alakulnak, s éppúgy megfizethetők, mint a telefon –, mindez megváltozhat, hiszen a rövid kérdések gyors megválaszolásában a gyakorlatiasság és az eredményesség a döntő, nem pedig az a hordozóeszköz, amelyen megkaptuk az eredményt. A bonyolultabb kérdések azok, amelyek szükségessé teszik a felhasználó és a könyvtári személyzet párbeszédét, s amelyek egy információs szolgálat létét indokoltá teszik.

A könyvtárak a társadalmi változások erőterében állnak. Az ún. információs társadalom nem áldás a köz számára, sokkal inkább teljesítménykövetelmények együttese az egyén, és kiváltság az információs elit számára. Az információs igények nem az égből hullanak alá: nem lehet a társadalmi adottságoztól elszakítva szemlélni őket. Az információs igények kielégítése – az „információs írásbeliség” kialakításának értelmében – a könyvtárak egyik legfontosabb feladata egy demokratikus társadalomban. A cél továbbra is az önálló, a társadalom alakításában közreműködő, tájékozott egyén.

A könyvtárak az egész lakosságot szolgáló információs központok. Tudatosan kell vállalniuk a szolgáltató szektor korszerű intézményének szerepét. Az informálás egy korszerű, szolgáltatásközpontú könyvtár alapvető feladata, a céltudatos könyvtár fő célja pedig az információk továbbítása.

A Német Szövetségi Köztársaságban még nem igazán indult meg a professzionális módon dolgozó információs könyvtáros kialakulása. Túl sokáig elégedtünk meg a már művelteket kiszolgáló kultúrintézmény támasztotta követelmények teljesítésével. A műveltek azonban már nem érik be a könyvtárak nyújtotta kínálattal, ezért más, esetleg kereskedelmi információs források után néznek. A könyvtárak az első helyen állnak az önkormányzatok, tartományok és a szövetség takarékosági terveiben. Ez az igazi ösztönzés a fenti változtatások végrehajtására a harmadik évezredben.

Irodalom

- [1] KLEINSTEUBER, H. J.: Die Verheissung der Kabeldemokratie: von der amerikanischen Datenautobahn und dem deutschen digitalen Fernsehen. = Wechselwirkung (Aachen), 16. köt. 1994. p. 28.
- [2] Bibliotheken '93: Strukturen, Aufgaben, Positionen/ Bundesvereinigung Deutscher Bibliotheksverbände. Berlin, Deutsches Bibliotheksinstitut, 1994. p. 70.

Beérkezett: 1996. VII. 3. Fordította: Murányi Lajos

*Hiába keres egy dokumentumot?
Egyetlen hazai könyvtárban sincs meg?
Túl lassúnak találja a hagyományos könyvtárközi kölcsönzést?*

Forduljon hozzánk!

Az ORSZÁGOS MŰSZAKI INFORMÁCIÓS KÖZPONT ÉS KÖNYVTÁR

kapcsolatban áll a világ legnagyobb dokumentumküldő szolgálataival, és

beszerzi bármely dokumentum másolatát.

Legújabb partnerünk az



Az **EBSCOdoc** filozófiája egyszerű: legyen folyóiratcikk, konferenciakiadvány, könyv, szabvány, szabadalom, kutatási jelentés vagy egyéb dokumentum, mindent meg kell tudni szerezni.

Az **EBSCOdoc** saját állományában mintegy harmincezer folyóirat- és konferenciacím található, munkatársai állandó kapcsolatban vannak a világ vezető könyvtáraival Londontól Pekingig.

Az **OMIKK** – az **EBSCOdoc** első magyarországi partnere – online továbbítja megrendelését, így az azonnal megjelenik az **EBSCOdoc** számítógépén. Ha a kért dokumentum megvan az **EBSCOdoc** saját állományában, 24 órán belül elküldik postán, faxon, hálózaton vagy futárral. A saját állományból hiányzó dokumentumok túlnyomó többségét pedig maximum 5 napon belül beszerzi.

A szolgáltatás ára:

- az **EBSCOdoc** saját állományából: 9,50 USD + szerzői jogdíj + postaköltség;
- az **EBSCOdoc** állandó partnereitől: 13,50 USD + szerzői jogdíj + postaköltség;
- egyéb forrásokból: 25 USD + szerzői jogdíj + postaköltség.

Másolási díj (50 oldal felett): 0,50 USD/oldal

Faxfelár: 10 USD/dokumentum

Sürgősségi díj: 5–20 USD

OMIKK kezelési költség: 5%

Megrendelhető:

OMIKK Könyvtárközi kölcsönzés

Tel.: 118-2352, 138-2300/298

Fax: 118-0109

E-mail: kkol@omk.omikk.hu

További információk:

OMIKK Számítógépes irodalomkutatás

Tel.: 138-4963

Fax: 118-0109

E-mail: zsadon@omk.omikk.hu